

Diskuse

Kriminalita dětí a mládeže – příčiny a východiska

Zdeněk Rozum

K volbě diskusního tématu

Statistické údaje zpracovávané dlouhodobě na policejních útvarech hovoří jak o snižování věku, ve kterém je páchána trestná činnost, tak i o celkovém nárůstu počtu mladistvých delikventů (Chmelík, 1999; Marešová, 2005; Schelleová, 2004; Zezulová, 2007). Ve svém příspěvku chci upozornit nejen na příčiny, ale i na možná východiska, která by nežádoucím projevům chování a jednání části dětské populace mohla účinněji čelit.

Příčiny nárůstu projevů kriminálního chování nejen mladistvých, ale i občanů v dospělém věku jsou často spatřovány především v našem otevření se světu, ve změnách společensko-ekonomických poměrech. Změny, ke kterým u nás po listopadu 1989 došlo, doprovázely a doprovázejí nejen jevy pozitivní, ale i negativní. Mezi negativní patří právě pokles morálky a snížení právního vědomí na straně jedné a zvýšení intenzity projevů asociálního chování na straně druhé. Nicméně domnívat se, že tyto nežádoucí jevy souvisejí jen s otevřením hranic, s volným pohybem lidí a kapitálu, by bylo příliš velkým zjednodušením. Je sice pravda, že vůči některým vnějším vlivům nejsme zatím dost imunní, ale nemyslím si, že je to hlavní, nebo dokonce jediná příčina nárůstu kriminality. Podle mého názoru jde o **celý komplex nejen sociálních, ale i pedagogicko-psychologických a také biologických příčin**, které spolu úzce souvisejí, vzájemně se ovlivňují a doplňují (Sak a Saková, 2004; Skalková, 2004).

Dědičnost a její možné vlivy na chování člověka

Možná z ostychu, možná z důvodů jiných se jen málo zmiňujeme o **možných souvislostech toxikomanie, alkoholismu a s nimi velmi často spojené delikvence s příčinami biologické povahy**. Experimentálně bylo prokázáno, že jisté dispozice a sklony k užívání drog i k požívání alkoholu jsou dědičné (Čermák, 1998; Ferák a Sršeň, 1981; Vágnerová, 1991). Toto poznání by však nemělo vést k nějaké skepsi či projevům bezmocnosti a bezradnosti. Naopak, poznatky tohoto typu je nutno využít v diferencovaném působení na psychiku daného jedince, který je takto ohrožen.

Člověk získává (dědí) zkušenosti druhu a rodu nejen pozitivního, ale i negativního rázu. Jsem stoupencem těch psychologických proudů, které nepovažují dědičnost – biologický faktor – ve vývoji člověka za určující. Rozhodující role náleží faktoru sociálnímu. Tento faktor se podílí nejen na stimulaci v genech zakódovaných pozitivních dispozic a vloh, ale také na inhibici – tlumení dispozic nežádoucích (Vaněk, 1972; Nakonečný, 1993; Kraus, 1998).

Dědičnost, jak uvádí odborná literatura, je nejen přímá, ale i nepřímá (recesivní). To znamená, že přejímáme znaky biologického základu nejen od rodičů, ale i od prarodičů, jejich přímých i nepřímých předků. Nicméně, jak opět zdůrazňují odborníci, největší míra zděděných znaků pochází od rodičů. Anamnéza duševního i fyzického zdraví a vývoje přímých rodičů v mnohém napovídá o možných (nikoliv však nutných) nebo pravděpodobných tendencích ve vývoji jejich dětí.

Touto poznámkou jsem chtěl naznačit, že nelze vidět pouze vliv výchovy, vzdělávání a sociálního prostředí na vývoj člověka a neuvědomovat si přitom i biologické determinanty, a to i v případě řešení problémů spojených s toxikománií či alkoholismem. Čelit výše uvedené příčině nebude asi snadné. Obtížnost plyne z adresátů řešení následků dané příčiny, kterými jsou ve vztahu k dětem především rodiče. Určité šance jsou v té rodině, kde se aktualizace nežádoucí dispozice týká jen jednoho z rodičů, přičemž ten druhý má dostatek sil i schopností se s případnými negativními projevy či tendencemi u svých dětí úspěšně vyrovnat.

Nezastupitelná role rodiny

Zdravá, spořádaná a zároveň **dobře fungující rodina je tím činitelem, který nejen v této aktuální době, ale i v budoucnosti bude o morálním vývoji celé společnosti, tedy i o zvyšování či snižování kri-**

minality dětí a mládeže rozhodovat především. Připomenutím této všeobecně známé pravdy chci jenom zdůraznit, že právě v rodině je klíč k řešení všech diskutovaných problémů (Čáp, 1999; Matějček, 1992; Tamášová, 2006).

Naznačil jsem, že především rodina, a možná jenom ona, je s to čelit případným nepříznivým okolnostem biologického rázu. Děje se tak, nebo mělo by se tak dít, především aktivizací a působením vhodných a účinných sociálních podnětů a stimulů. **K tvorbě základního kulturního vzorce, struktury hodnotové orientace a motivačního základu dochází v nejujtějším věku,** zpravidla do šesti sedmi let věku dítěte. Čím jsou uvedené „pilíře“ **základů mravnosti** dítěte pevnější, tím jsou i odolnější, a to i vůči tlakům a náporům v pozdějších vývojových fázích, kdy již rodina objektivně přestává být v očích dítěte jedinou autoritou. V této souvislosti je nutno brát vážněji hlasy lékařů – psychiatrů, kteří upozorňují na to, že celá řada psychických onemocnění a poruch vyskytujících se v dospělosti (v některých případech v dospívání) má své příčiny v nedostatečné péči o děti v jejich nejujtějším věku.

K budování pevných a zdravých základů mravnosti dítěte i základů pro zdravý psychický vývoj dochází zejména pod vlivem spořádaného a podnětného rodinného prostředí. Důležité jsou nejen vztahy lásky a porozumění rodičů vůči dětem, zbavené jakékoliv hrubosti, či dokonce násilí, ale i vztahy lásky, porozumění a tolerance mezi rodiči.

Zcela aktuální, ne příliš lichotivé poznatky svědčící o tom, že do rozporu se zákonem se stále častěji dostávají i děti z dobře situovaných a na první pohled spořádaných rodin, naznačují, že ani rodina s dobrým ekonomickým zázemím, ve které jsou navíc oba rodiče jsou svým dětem pozitivním příkladem, nemusí být vždy zárukou mravní bezúhonnosti jejich dětí. **Příkladný a spořádaný život rodičů je pouze východiskem,** nikoliv zárukou **zdravé výchovy dětí.** Ke správnému vedení a výchově dětí dochází především za podmínek dobře fungující rodiny, v níž jsou komplexně naplňovány všechny její funkce.

Rodině se přisuzují tři základní funkce: ekonomická, reprodukční a pedagogická. Za optimální se považuje, když **funkce ekonomická** je naplňována s jistým předstihem před **funkcí reprodukční** a s ní bytostně spjatou **funkcí pedagogickou** (Hradečná, 1995; Matějček, 2000; Tamášová, 2006). Je-li vybudováno jisté ekonomické zázemí (daří se to zpravidla jen při značném přispění starých rodičů), pak fungování rodiny, i v době, kdy přijdou na svět děti, bývá méně konfliktní (zcela bezkonfliktní rodinný život

je spíše zbožným přáním než realitou). Péče o ekonomické zajištění rodiny a její osamostatnění by však nikdy nemělo být zdrojem narušování vztahů v rodině nebo příčinou zanedbávání její pedagogické funkce. Děje se tak v rodinách nejen podnikatelů, ale všude tam, kde peníze, touha po majetku zásadně mění životní styly, chápání smyslu života a převrácení žebříčku hodnot.

I za cenu menšího příjmu, jistého snížení životní úrovně bychom se měli snažit, **aby rodina byla pro děti především oázou klidu a pohody**, pevným „ostrovem“, kam se mohou kdykoliv uchýlit se svými starostmi a problémy. Očekává se především od „matky“, že se obětuje. Nenazýval bych to obětí, ale posláním i radostí zároveň. Je dobré, pokud otec sám dokáže rodinu ekonomicky v nutné míře zabezpečit a přitom stihne v dostatečné míře (alespoň o víkendech či dovolených) se jim – manželce i dětem – věnovat.

V těch případech, kdy okolnosti objektivně nedovolí matce věnovat se dětem v jejich nejtěžším věku (do čtyř až pěti let), bylo by správné uvažovat o chůvě či pečovatelce. Spoléhat jen na sociální zařízení (jesle, školku) nemusí vždy znamenat úsporu.

I když z hlediska celkového zdravého duševního, citového i fyzického vývoje dítěte je údobí předškolního věku zřejmě nejdůležitější, celá řada problémů nastává a také **k prvním selháním v mravní oblasti dochází v průběhu školní docházky**. Přesto, že nastupuje silný vliv nového socializačního činitele – školy (učitelů), role rodiny na svém významu neztrácí. Pouze se mění formy působení. **Péči a vedení je nutno doplnit o výchovu v plném smyslu slova** (Vaněk, 1972; Čáp, 1999). O výchovu, ve které se dětem postupně rozšiřuje prostor pro samostatné chování i rozhodování. O výchovu, kdy jsou kladeny přiměřeně zvýšené nároky, vymezují se nové povinnosti a ve které se také přiznává i právo na vlastní názor, na chyby a omyly. Mnohé z těchto prvků je vhodné uplatňovat již v předškolním věku, zejména v jeho druhé fázi, ale plně se využívají a rozvíjejí až v době, kdy děti začnou chodit do školy. **Právě v tomto období může rodina rozhodujícím způsobem přispět k prevenci vůči dětské delikvenci.**

Rozvíjet sportovní a kulturní zájmy

Nabízí se otázka, čím a jak lze předcházet projevům asociálního chování. Mezi základními příčinami různých projevů nežádoucího chování je uváděna **nuda**. Měli by to být právě **rodiče, kteří by neměli připustit, aby se**

jejich dítě nudilo, aby zdánlivě „sladké nicnedělání“ nebylo hlavní náplní jeho volného času. Předně navodit určitý režim rodinného života, ve kterém i děti přesně znají svoji roli, znají svá práva a povinnosti. V návaznosti, lépe v souladu, s účelně organizovaným rodinným režimem **vytvořit a následně kultivovat zájmy a potřeby související s jejich způsobem trávení volného času** (Hofbauer, 2004; Lokajíčková, 1967; Pávková, 2001). Ideální stav je, když rodiče svým příkladem ukazují dětem, jak je možné účelně a smysluplně volný čas užívat. Ne všichni rodiče však sportují nebo jsou aktivní v nějaké činnosti z kulturní oblasti. Rovněž je pravda, **že pozitivní osobní příklad**, i když je v tomto směru vždy žádoucí, nemusí být a také nebývá vždy zárukou automatického následování.

Role rodičů při usměrňování zájmů jejich dětí nebývá snadná. Nejvíce chybují v tom, že nerespektují individualitu dítěte, která je ovlivňována zejména jeho biologickou výbavou. Některé děti je zapotřebí v jejich zájmech spíše brzdít a usměrňovat, jiné naopak povzbudit, potlačit. V obou případech musí rodiče vytvářet určitý psychologický tlak (ne nátlak), který zájem usměrní nebo probudí. Tento **tlak by však měl být vždy přiměřený (věku dítěte, jeho temperamentu a dalším okolnostem), aby nevyvolal záporné city**, které by mohly být příčinou toho, že k příslušné aktivitě (ve sportu, v kultuře, zájmovém kroužku apod.) se místo kladného vztahu vytvoří vztah opačný.

Vtáhnout a **zapojit děti do různých zájmových aktivit, a to jak v oblasti sportu či kultury** si od rodičů žádá spoustu času (zejména v případě dětí mladšího školního věku) a v současné době i finanční prostředky (v některých aktivitách až neúměrně velké, viz např. tenis nebo hokej). Pokud jde o finanční náklady, měli by si rodiče být vědomi toho, že se jedná o účelně vloženou investici, která bude později dobře zúročena. Určitě je **lepší, když jsou peníze rodičů využity na podporu činnosti sportovního klubu či kulturního tělesa**, kde děti uspokojují své zájmy a potřeby, **než kdyby tyto peníze měly polykat hrací automaty a později třeba překupníci drog**.

Složitější to bývá s časem. Platí zde však totéž co o penězích. Nezřídka se rodiče (zpravidla zámožnější), jejichž syn či dcera se dopustí nějakého přestupku nebo dokonce trestného činu, velmi diví a často se ptají „jak se to mohlo stát, vždyť jsme mu dali všechno“. Možná svému dítěti dali opravdu všechno, co chtělo, někdy i na úkor toho, že si sami odřekli, ale zpravidla mu nedali **to nejcennější, sami sebe, svůj čas**.

Tím chci naznačit, že ani v případech, kdy rodiče příliš nehledí na peníze a investují třeba i účelně do svých dětí (platí trenéry, učitele, kluby atd.) nemusí to ještě znamenat, že nemohou vzniknout nějaké problémy. Je pravda, že **u dětí a mládeže zapojených do různých činností v organizovaných skupinách se silně snižuje nebezpečí, že se dostanou na scesti** (čas, kdy by se mohli nudit, se opravdu minimalizuje). Přesto do určitého věku (alespoň do deseti dvanácti let) **dítě potřebuje především rodiče** (pokud možno oba), potřebuje si s nimi komunikovat, potřebuje jejich čas.

Hovořit s dětmi

Komunikace mezi dětmi a rodiči (a to jak ve formě verbální, tak i ve formě nonverbální, v níž jde spíše o citové projevy, např. „mazlení“) **patří mezi nejdůležitější atributy upevňující i harmonizující zejména citové vazby uvnitř rodiny** (Hlaváček, 1997; Křivohlavý, 1993). Naučí-li se rodiče vést dialog se svými potomky ještě v době, kdy jsou dětmi, pak jim to nedělá potíže ani ve složitějších dobách dospívání. Pak se totiž rodiče snáze přizpůsobí novým formám dialogu s pubescentem či adolescentem. Stává se pak samozřejmým, že se nejen děvčata, ale i chlapci svěřují se svými názory, prožitky i zkušenostmi získanými mimo rodinu (ve škole, v zaměstnání, v partě apod.). Rodičům, kterým věří, se kterými se cítí dobře a s nimiž rádi diskutují, se děti často svěřují i s intimními záležitostmi (zejména dívky matkám) a nedělá jim ani velké potíže hovořit i o tom, s kým, kde a jak se baví v době, kdy jsou mimo domov. Takový **otevřený a upřímný dialog mezi rodiči a dětmi považují za jeden z nejvýznamnějších preventivních prostředků eliminující možné maléry mladistvých** na poli sexuality, užívání drog, požívání alkoholu nebo i v případech spíše i nahodilých příležitostí k trávení volného času v ne příliš vhodném prostředí (např. v hernách, v hospodách, na mejdanech apod.).

V pedagogické praxi se rodiče setkávají s nemalými problémy. Některé děti jsou uzavřenější a jiné zase otevřenější. Jsou situace a také otázky, o kterých se zejména dospívající neradi svěřují i těm nejskvělejším rodičům. Přesto, pokud si děti svých rodičů váží, jsou pro ně autoritou a oporou zároveň, pak i některá selhání či klopýtnutí bývají spíše epizodického rázu a zůstávají zpravidla bez nějakých vážnějších následků. Každý mladý člověk se dříve nebo později dostane do situace, v níž nemusí vždy obstát (zpravidla pod vlivem emočního tlaku kamarádů či kamarádek). Jde o to, aby těch krizových momentů nebylo příliš a aby, když se již do nich dostane, se

s nimi dokázal vyrovnat. Právě v takových případech představuje rodina jistotu, dá se říci ten neúčinnější a nejlépe fungující mechanismus, na který se může mladý člověk spolehnout, který se pro něj stává oporou při zvládnání krizových situací, při dotváření životního stylu a při hledání smyslu života vůbec.

Předcházet rodinné krizi

Pokud tedy hledáme **odpověď na otázku**, jak co neúčinněji čelit toxikomanií, alkoholismu a kriminalitě dětí a mládeže, **nalézáme ji**, dle mého soudu, především **v rodině**.

Hovoří se, a to z celosvětového hlediska, **o krizi rodiny**, která je, ne náhodou, doprovázena krizí mravní. Pokud si přiznáme, že se to týká i našeho společenství, neměli bychom připustit, aby tento stav krize přetrvával, nebo se dokonce prohluboval. Neúčinnější prostředky má k dispozici stát. Pro každou vládní garnituru bude vždy aktuálním úkolem **hodnotit efektivitu a případně revidovat daný systém využívání národního produktu investovaného do výchovy a do vzdělání, jakož i na podporu ekonomického zázemí nově zakládaných rodin** (Skalková, 2004).

V souvislosti s problémy rodinné výchovy můžeme slyšet **slova o** proslulém „**začarovaném kruhu**“, ze kterého není východiska: „Rodí se děti nevychovaných a neodpovědných rodičů, které zůstanou rovněž nevychovány a jako takové založí rodiny, ze kterých vyroste další generace neodpovědných a nevychovaných jedinců a tak to půjde stále dokola.“ Domnívám se, že by nemělo jít o jednoznačně zobecňující soud. Stačí se trochu podívat do historie a zjistíme, že s obdobnými problémy se již potýkali naši předkové, a to v periodách ne náhodou shodných s pravidelným střídáním generací. Tím nechci celý problém zlehčovat. Nepokládám však za správné je drammatizovat. Kde jsou východiska? Něco bylo již naznačeno. Především v navyšování investic do výchovy a do vzdělání. Dnes vložené miliony nám mohou ušetřit miliardy, které později budou možná zapotřebí na různé ozdravné programy (jak jsme tomu například svědky v případě boje proti drogám).

V nápravě a řešení těchto „věcí lidských“, řečeno slovy Komenského, by nám měla pomoci především škola. Musí však jít o školu, která bude své žáky nejen učit, ale hlavně rozvíjet, která bude pamětliva moudrých slov J. A. Komenského, který ve své Didaktice velké upozorňuje na to, že ten, kdo získává na vzdělání a ztrácí na mravech, více ztrácí než získává.

Aktuální a široce diskutovanou otázkou týkající se obsahu vzdělávání na našich školách je otázka sexuální výchovy. Právě v této souvislosti se nabízí příležitost znovu oživit a na vyšší úrovni realizovat úmysl i náměty k **řešení problému výchovy k rodičovství**. Je-li oprávněně zdůrazňován etický rozměr sexuální výchovy, tak právě on nalézá své vyústění v rodině, ve zdůraznění jednoty její reprodukční a pedagogické funkce. Tak, jak je každému dítěti zabezpečeno základní vzdělání v mateřském jazyce či v matematice, tak **každý mladý člověk by měl být vybaven elementárními znalostmi o rodičovství, o rodině, o rodinné výchově**. Neměli bychom dále trpět, aby značná část populace naší mladé generace (mám obavy, že to bude spíše ta větší) zůstávala v nevědomosti o takových otázkách, jako jsou psychologie osobnosti dítěte, vývojové zvláštnosti dětí a mládeže, zásady rodinné výchovy, postavení rodiny ve společnosti, právní odpovědnost rodičů za výchovu dětí, sociálně-psychické jevy v rodinném prostředí a jejich regulace. Myslím si, že nepřehánějí ti, kteří v této souvislosti uvažují o jistém druhu negramotnosti značného procenta naší mládeže, a nejen mládeže. Přitom dodávají, že se to nezdá paradoxně týká i mnohých středoškolsky, či dokonce vysokoškolsky, zpravidla příliš jednostranně vzdělaných jedinců.

Co je pak důsledkem takového stavu? **Organizace vztahů v rodině**, utváření životního stylu a kulturního vzorce, výchova dětí vůbec se v mnoha případech **uskutečňuje metodou pokusu a omylu nebo se úzkostlivě lpí na tradici**, na zkušenosti získané v dětství. To by nebylo až tak špatné, pokud by dané zkušenosti a na ní postavená tradice měla kladnou hodnotu.

Východisko z výše zmíněného „začarovaného kruhu“ o rodině spatřuji v důsledné a intenzivní péči **o dosažení podstatně vyšší vzdělanosti mládeže ve vědách o společnosti a hlavně o člověku**. Je to sice jeden z mnoha, ale jeden z velmi důležitých kroků k ozdravení rodiny, ke zvýšení její funkčnosti (Kohoutek, 2002; Krejčová a Kargerová, 2003).

K celkovému zlepšení stavu v této oblasti by mohla rovněž výrazně přispět humanizace obsahu vzdělávání na našich školách (zejména těch technicky či profesně orientovaných). Její důsledná realizace (mám pocit, že zejména na některých vysokých školách jde spíše zatím jen o proklamace) může konkrétně přispět k tomu, že se nám v blízké budoucnosti bude více dařit polidštovat člověka než přírodu.

Namítnete, a oprávněně, že to všechno chce čas a také peníze. Peníze jsem již zmínil. Otázku času však pokládám za ještě komplikovanější. Nelze totiž čekat 5–10 či 20 let, až dnešní děti se svou vyšší vzdělaností budou zakládat rodinu s větším rozmyslem i odpovědností. Je nutné ve prospěch současné

rodiny dělat něco hned bez velkého otálení. Neměli bychom spoléhat jen na osvětu, která působí spíše nahodile, často chaoticky a má zpravidla jenom orientační poslání.

K odstranění vzpomenuté negramotnosti aktuálních rodičů by mohla přispět především programově cílená a organizačně promyšlená forma vzdělávání dospělých. Ve světě i u nás se ve prospěch zejména lidí v postproduktivním věku organizují tzv. **univerzity třetího věku**. Proč bychom nemohli zřídit několikasetmestrovou „univerzitu pro rodiče“. Garanty by mohly být pedagogické či filozofické fakulty, pomoci by mohla televize i rozhlas. Kombinovaná či distanční forma studia (s využitím e-learningové formy) by přitom měla umožnit účast nejen na přednáškách, ale i na seminářích ve studijních střediscích. Tato střediska by mohla být zřízena jak v sídlech příslušných garantů, tak, podle počtu zájemců, i v krajských městech, a to za pomoci školských úřadů a příslušných orgánů sociální péče o rodinu a děti.

Iniciativa by měla vzejít z vlády, konkrétně z ministerstva školství a z ministerstva práce a sociálních věcí. **Nemělo by se přitom jednat jen o nějakou krátkodobou kampaň, ale o pevný, promyšlený, déle trvající systém.**

Škola a mravní výchova žáků

V této aktuální době, kdy není plně spolehnutí na rodinu, jak bylo rozebráno v předchozí části, se očekává, že to bude právě škola, která souběžně se vzděláváním bude dbát i na zdravý mravní vývoj žáků. **Škola jistě nebude nikdy schopna plně nahradit rodinu**, ale měla by se snažit o jistou eliminaci chyb a nedostatků, jichž se někteří rodiče dopouštějí při výchově svých dětí, a tím i eliminovat některé příčiny dětské delikvence.

Je nutno kategoricky odmítnout, naštěstí spíše ojedinělé hlasy, které pod jakousi rouškou ochrany svobody osobnosti, odmítají oprávnění školy angažovat se do sféry mravní výchovy žáků. Věřím, že tyto hlasy nenaleznou sluchu u širší pedagogické veřejnosti, že zůstaneme věrni tradici nejen vzpomenutého Komenského, ale také Hostinského, Lindnera, Příhody a dalších významných pedagogů, kteří jednotu vzdělávacího a výchovného působení školy nejen proklamovali, ale i v praxi realizovali (Komenský, 1958; Příhoda, 1971, 1974; Mareš a Křivohlavý, 1989).

K tomu, aby **škola** mohla dobře pracovat, kultivovat a rozvíjet nejen intelektuální, ale i mravní stránku osobnosti žáků a v četných případech

i kompenzovat případné nedostatky rodinné výchovy, **musí mít vytvořeny potřebné podmínky – materiální i personální**. Na školách se postupně daří odbourávat předimenzovanost obsahu učiva, který vytváří nepřiměřený tlak na mechanické memorování učiva a zužuje prostor k diskusi, k rozvoji komunikativních schopností i k uplatňování metod samostatné a tvořivé práce. Tento pozitivní trend nalézá rovněž svou podporu v novém způsobu chápání kurikulární politiky ministerstva ve vztahu k základním a středním školám.

Má-li **škola** úspěšně plnit své vzdělávací i výchovné poslání, musí v ní být především **kázeň a pořádek**, jak již kdysi zdůrazňoval J. A. Komenský. Mám ten pocit, a rád bych se mýlil, jako by se z našich škol právě kázeň vytratila. Především učitelé (ve spolupráci s rodiči) mohou tento nepříznivý stav změnit. Jak? Začít je nutno především s důslednějším **vedením žáků k poslušnosti**, jako předstupně uvědomělého – ukázněného vztahu (Bendl, 1998, 2001; Skalka, 1966).

Do určitého věku si dítě (žák) objektivně neuvědomuje význam všech norem a požadavků, ani jejich smysluplnost a užitečnost. K tomu musí být mladí lidé trpělivě vedeni, a to zejména svými rodiči a učiteli. Někteří žáci, k vědomému uznání nutnosti a prospěšnosti požadavků na ně dospějí dříve, jiní později a někteří za celou školní docházku třeba vůbec. Přesto je nutno, **aby školní řád, studijní požadavky, základní mravní normy plnili všichni žáci**, od „prvňáčků“ počínaje.

Pokud máte jisté pochybnosti o správnosti požadavku výchovy a vedení k poslušnosti, je to dáno tím, že ještě nedávno jsme mohli slyšet hlasy vyjadřující se o této pedagogické kategorii spíše s despektem. Doporučuji ztotožnit se s těmi psychology, kteří o poslušnosti uvažují jako o prostředku k dosažení pozdějšího uvědomělého vztahu. Musí jít o poslušnost získanou, opírající se o vliv autority, ne o poslušnost vynucenou. Nejen z teorie, ale i z praxe víme, že poslušnost založená jenom na strachu před sankcemi, před trestem (takové říkáme, že je „slepá“), nebývá příliš úspěšným regulátorem chování a často selhává. Mnohem účinnější je ta **poslušnost, která vychází z uznání autority** (osobnosti, instituce), která je nositelem či zdrojem příslušných norem a požadavků. **Od učitele se proto očekává**, že svou osobností, svými vědomostmi, celkovým chováním a jednáním bude svým žákům – studentům pozitivním příkladem. Stát se opravdovou autoritou v očích dítěte, získat si jeho náklonnost (třeba i lásku) není snadnou záležitostí. Daří se to zejména těm učitelům, kteří dovedou být vůči svým žákům – studentům **nejen přísní a nároční, ale také pozorní a laskaví**,

kteří nešetří úsměvem a slovy uznání a naopak velmi pečlivě váží projevy nesouhlasu, nelibosti a kritiky. Oč obtížněji se autorita získává, o to snáze se ztrácí. A stýskáme-li si na špatný vztah některých žáků a studentů ke škole, musíme si být vědomi toho, že se primárně odvíjí od jejich vztahu k učitelům, kterým se buď nepodařilo získat si autoritu, nebo o ni nějakým neuváženým činem přišli.

Budování autority nepředstavuje nějaký jednorázový akt. Jedná se o **dlouhodobý proces**, ve kterém nemusí a zpravidla také nebývá vždy učitel úspěšný u všech žáků. V těchto případech je nutné volit přísně individuální přístup a neváhat se poradit s rodiči (Vališová, 1999, 2005; Pavlica, 1980).

Jedním z prvních projevů asociálního chování dětí bývá **záškoláctví**. Kdyby se nám podařilo tento poměrně častý jev, vyskytující se již na prvním stupni základní školy, odstranit nebo alespoň minimalizovat, určitě by se nám podařilo předejít dalším, souběžným nebo pozdějším, často nebezpečnějším projevům asociálního chování, které jsou na hranici, nebo dokonce za hranicí zákona.

Kde jsou **příčiny** záškoláctví? Nejjednodušší by bylo svést to na školu, na její neschopnost vypěstovat pozitivní vztah ke studiu, na to, že připustí, aby se žáci ve škole nudili. Většina záškoláků také jako argument uvádí, že je **škola přestala bavit**. Při hledání konkrétních příčin, u konkrétních jedinců, zjišťujeme, že **vedle chyb a nedostatků v práci učitele jsou to také chyby rodičů**, kteří v nejednom případě neodůvodněnou absencí svého dítěte na vyučování dokonce zakrývají.

Jsou-li příčiny širšího rázu, nelze čekat jednoduchá **východiska**. Dle mého soudu se v tomto případě však odvíjejí především od školy.

Až na výjimky, na kterých se „podepisují“ hlavně rodiče (mohou to být však i starší sourozenci), se děti do školy převážně těší a jejich zájem o učení a poznávání nového je neskrývaný a velice upřímný. Nabízí se otázka, proč se nám nedaří **přirozenou zvědavost dítěte** (pramenící z primární psychologické potřeby informace) **využít k její kultivaci v sebevzdělávací potřebu**.

Nové trendy, zdůrazněné i v Programu rozvoje vzdělávací soustavy ČR, které předpokládají důslednější naplnění odkazu Komenského „**učení hrou**“ a které si uvědomují, jak silně zranitelná je „duše dítěte“ v případě neúspěchu a nezdaru, dávají tušit změnu k lepšímu. **Učitel se musí veškerým svým umem snažit získat žáky pro svůj předmět**. Ne podbízením se či snižováním nároků (i s tím se můžeme v praxi setkat), **ale**

dovedným, zajímavým výkladem, který upoutá, přiměřeným tempem výuky, umně vedenou diskusí, trpělivě vlídným reagováním na neznalosti či projevy nekázně. To, že někdy trpělivost „dojde“, se může stát i nejlepším učiteli, ale mělo by jít o známou výjimku z pravidla.

Spolupráce školy a rodiny

Úspěšně a bezezbytku čelit projevům záškoláctví se však může dařit jen a jen v úzké spolupráci s rodiči. Spolupráci školy s rodinou, učitelů s rodiči žáků, je zapotřebí vůbec řadit mezi základní východiska při hledání odpovědi na otázku, jak zvýšit vliv na mravní vývoj žáků (Čáp, 1999; Hradečná, 1995; Jedlička a Kofa, 1998).

Z různých důvodů nelze spoléhat na iniciativu ze strany rodičů. Tato iniciativa musí vycházet především ze strany školy – učitele. I to, jak se daří učiteli evokovat upřímný a trvalý zájem rodičů o spolupráci se školou, svědčí do jisté míry o jeho pedagogických kvalitách. Pravdou však taky je, že kromě čínorodé aktivity, pedagogického taktu, trpělivosti a pedagogického umění potřebuje učitel k úspěchu ve své práci, a to nejen s žáky, ale i s jejich rodiči, dobré podmínky a těch se až na výjimky v některých soukromých školách našim učitelům zatím spíše nedostává. Jedná se zejména o náležité ocenění (a to nejen slovní) velmi náročné a společensky významné pracovní činnosti a o dostatečný časový prostor.

Očekáváme-li například, že učitel (zejména třídní) čas od času navštíví rodiče svých žáků (a nebude spoléhat jen na to, že se dostaví na třídní schůzku, či zda přijmou pozvání do školy), vidíme, jaká oběť je s tím spojena. Budou-li učitelé za svou práci náležitě odměňováni, nebudou utíkat (zejména živitelé rodin) za vyššími zisky mimo školství, nebudou-li přetěžováni povinnostmi, často s pedagogickou činností nesouvisející, zbude jim i čas na individuální práci s žáky i na neformální kontakt s jejich rodiči (stálo by za zvážení, zda neformální kontakt třídního učitele s rodiči by neměl být zohledněn i v jejich úvazku). V konečném důsledku se pak zvýší podíl na mravní výchově, a tím také na úspěšném boji proti růstu kriminality dětí a mládeže v naší společnosti.

Rodina a škola jako rozhodující činitelé ovlivňující vývoj dětí a mládeže jsou ve svém snažení limitovány celospolečenskými podmínkami a mnoha dalšími souvislostmi. Jak naléhavě je nutno řešit otázku investic ve prospěch vzdělání a výchovy bylo již naznačeno. Se stejnou naléhavostí je

však **zapotřebí řešit i otázky související s estetizací společenského prostředí a celkovým vlivem kultury, umění, tisku, i sdělovacích prostředků na myšlení i citění dětí a mládeže** (Mühlpacher, 2003, Skalková, 2004).

Větší podpory by se mělo dostávat zájmovým sdružením a **organizacím, které pracují s mládeží**, které umožňují mladým lidem uspokojovat jejich individuální a skupinové zájmy, účelně a smysluplně trávit volný čas, **které přispívají** k jejich všestrannému duševnímu a fyzickému rozvoji, **k pozitivnímu dotváření jejich mravního profilu**.

Naopak s **větším důrazem a přísností by měl stát vystupovat proti těm organizacím, skupinám i jednotlivcům, kteří ohrožují mravní vývoj dětí a mládeže**, kteří pod rouškou svobody podnikání či svobody projevu svádějí, nebo dokonce navádějí k činnostem a aktivitám, které ve svých důsledcích vedou k činnostem ohrožujícím jejich fyzické a duševní zdraví. Je nutné **odmítnout kult sexu a násilí**, jak nám jej demonstrují některé sdělovací prostředky (Gál, 1994).

Dnešní rodina je křehká, snadno zranitelná a na plnění svých funkcí není zatím dostatečně připravena. I škola má své problémy. Nelze tedy spoléhat, že tito dva rozhodující činitelé naše děti sami uchrání. Možná později, ale v této době by měl **podat pomocnou ruku především stát**. Nespoléhat na všemocnost trhu, na nějaký samoregulující mechanismus. V jakých otázkách by se měl stát angažovat? Především v sociální oblasti a ve vztahu ke školství. Dle mého soudu i ve vztahu ke sdělovacím prostředkům. Ve světě a bohužel již také u nás jsou známé kriminální činy mladistvých spáchané pod vlivem sledování sadistických scén na filmových plátnech či televizních obrazovkách. Legislativa a následně výkonná moc by měla přijmout taková **opatření, která by i v případě selhání minimalizovala destruktivní vliv** nejen alkoholu, drog a hracích automatů, ale i časopisů, filmů, video-nahrávek a **televizních pořadů** na psychiku dětí a mládeže.

Závěr

Doufáme, že nemají pravdu ti, kteří říkají, že není za pět minut dvanáct, ale již pět minut po dvanácté. Snažme se proto soustředit veškeré síly a prostředky na postupné odstranění všech příčin, které způsobují deformaci myšlení i citění našich dětí a mládeže. Usilujme o zvýšení výchovného vlivu rodiny a školy.

Mějme na paměti, že pokud se nám podaří podstatně snížit delikvenci mladistvých, skýtá se šance většího úspěchu i v boji s kriminalitou vůbec.

Literatura

- BENDL, S. *Strašidlo nekázně aneb Hledání východiska ze školských labyrintů*. Praha: ISV, 1998.
- BENDL, S. *Školní kázeň. Metody a strategie*. Praha: ISV, 2001.
- BOROŠ, J. *Motivácia a emocionalita človeka*. Bratislava: Odkaz, 1995.
- ČÁP, J. Styly rodinné výchovy. *Psychologie dnes*, 1999, roč. 5, č. 8, s. 23–25.
- ČERMÁK, J. *Lidská agrese a její souvislosti*. Ždár nad Sázavou: Fakta, 1998.
- FERÁK, V., SRŠEŇ, Š. *Genetika člověka*. Bratislava: SPN, 1981.
- GÁL, F. *Násilí*. Praha: Hic end nunc, 1994.
- HAVRDOVÁ, E. *Prevence kriminality dětí a mládeže – zvyšování efektivit sociální prevence*. Sborník ze semináře MČSS, Praha: 2004, s. 108–115.
- HLAVÁČEK, L. *Že bychom si nerozuměli?* Praha: AVIS, 1997.
- HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*. Praha: Portál, 2004.
- HRADEČNÁ, M. *Vybrané problémy sociální pedagogiky*. Praha: Karolinum, 1995.
- CHMELÍK, J. *Trestná činnost mládeže a páchaná na mládeži*. Praha: MV ČR, 1998.
- JEDLIČKA, R., KOŤA, Z. *Analýza sociálně patologických jevů u dětí a mládeže*. Praha: Karolinum, 1998.
- KOHOUTEK, R. *Základy užité psychologie*. Brno: CERM, 2002.
- KOMENSKÝ, J. *Vybrané spisy*. Sv. 1. Praha: SPN, 1958.
- KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1998.
- KREJČOVÁ, V., KARGEROVÁ, J. *Vzdělávací program. Začít spolu*. Praha: Portál, 2003.
- KŘIVOHLAVÝ, J. *Povídej – naslouchám*. Praha: Návrat, 1993.
- LOKAJÍČKOVÁ, J. *Pedagogika volného času*. Praha: SPN, 1967.
- MAREŠ, J., KŘIVOHLAVÝ, J. *Sociální a pedagogická komunikace ve škole*. Praha: SPN, 1989.
- MAREŠOVÁ, A. *Kriminalita mládeže*. Trestní právo, 2005, roč. 12, č. 4, s. 14–20.
- MATĚJČEK, Z. *Dítě a rodina v psychologickém poradenství*. Praha: SPN, 1992.
- MATĚJČEK, Z. *Škola rodičů*. Praha: Maxdorf, 2000.
- NAKONEČNÝ, M. *Základy psychologie osobnosti*. Praha: Management Press, 1993.
- PÁVKOVÁ, J. a kol. *Pedagogika volného času*. Praha: Portál, 2001.
- PAVLICA, K. *Autorita velitele – sociálně psychologická analýza*. Praha: Naše vojsko, 1980.
- PŘÍHODA, V. *Ontogeneze lidské psychiky*. Sv. 1 a Sv. 2, Praha: SPN, 1971 a 1974.
- SAK, P., SAKOVÁ, K. *Mládež na křižovatce*. Praha: Svoboda, 2004.
- SHELLEOVÁ, J. a kol. *Právní postavení mladistvých*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004.
- SKALKA, J. *Pedagogika odměn a trestů*. Praha: Naše vojsko, 1966.
- SKALKOVÁ, J. *Pedagogika a výzvy nové doby*. Brno: Paido, 2004.
- SMĚKAL, V., VÁŽANSKÝ, M. *Základy pedagogiky volného času*. Brno: Paido, 1995.
- TAMÁŠOVÁ, V. *Teória a prax rodinné edukácie*. Bratislava: Sapientia, 2006.

- VÁGNEROVÁ, M. *Dědičnost psychických odchylek a poruch psychického vývoje*. Praha: Avicenum, 1991.
- VALIŠOVÁ, A. a kol. *Autorita ve výchově*. Praha: Karolinum, 1999.
- VALIŠOVÁ, A. a kol. *Relativizace autority a její dopady na současnou mládež*. Praha: ISV, 2005.
- VANĚK, J. *K biologickým zřetelům výchovy*. Praha: SPN, 1972.
- ZEZULOVÁ, J. *Trestní zákonodárství nad mládeží*. Brno: Masarykova univerzita, 1997.

ROZUM, Z. Kriminalita dětí a mládeže – příčiny a východiska. *Pedagogická orientace* 2008, roč. 18, č. 3, s. 77–91. ISSN 1211-4669.

Autor: doc. PhDr. Zdeněk Rozum, CSc., Policejní akademie ČR,
Lhotecká 559/7, P.O.Box 54, 143 01 Praha 4, e-mail: rozum@polac.cz